

VÁLKA 1866 A JEJÍ ODRAZ V DETEKTOROVÝCH PROSPEKCÍCH NA SILNIČNÍCH STAVBÁCH V PARDUBICKÉM KRAJI

Matouš HOLAS

Východní Čechy jsou v posledním desetiletí cílem mnoha stavebních projektů, mezi kterými zásadně dominuje výstavba dálnic (D35 a D11) a různých silničních obchvatů. Tyto liniové sondy na jednu stranu nenávratně narušují zdejší krajinu, přinášejí ale i důležité poznatky, které rozšiřují znalosti o rozsahu dotčených archeologických pramenů.

Ve větší míře je u těchto výzkumů věnována pozornost i orné půdě formou přípravných povrchových prospekci. Jejich výsledky totiž před zahájením samotných zemních prací mohou poměrně přesně definovat případné archeologické situace, které se nacházejí v podložních vrstvách. Ornice má zcela nezvratný výzkumný potenciál i navzdory tomu, že se jedná o velmi specifickou vrstvu zeminy, které nebyla v archeologických kruzích dlouhou dobu věnována větší pozornost. Jedná se totiž v podstatě o pedologickou vrstvu s vysokým podílem organických látek a mikroorganismů, na jejíž původ a charakter má velký vliv celá řada vnějších faktorů. Jelikož ale obsahuje i pozůstatky lidské činnosti, jedná se nezvratně i o archeologickou stratigrafickou jednotku.¹⁾ Problém nastává ve chvíli, kdy není jistý její antropogenní původ, jelikož se mohla konkrétní část ornice v minulém století cíleně přemísťovat kvůli zvýšení bonity půdy. Možná i proto byly dlouhou dobu artefakty z ní považovány za neprůkazné, protože čelily nejen destruktivní zemědělské činnosti, ale i názorům o jejich nejisté výpovědní hodnotě k archeologickým situacím v podložních vrstvách. Navíc se celé řadě

1) Blíže k celkové problematice ornice Michal ERNÉE, *Pravěké kulturní souvrství jako archeologický pramen*, Praha 2008. Rovněž k detektorům kovů Martin KUNA, *Detektory kovů v archeologii*, Archeologické rozhledy 58, 2006, s. 323–328.

tuzemských i zahraničních vědců nepodařilo zcela popsat procesy, které v ornici vznikají.²⁾

V rámci každé stavební činnosti musí být ornice před samotným terénním výzkumem odstraněna a ze stavby odvezena nebo deponována v hranicích dočasných záborů. Ornice je proto ještě v její původní poloze nejprve podrobena povrchovým sběrům a detektorovým prospekciím, které by měly alespoň základní data z této vrstvy zachránit. Získávají se tak informace z minulosti, a to nejen z období pravěku či středověku, ale i z období novověku. Pro nové poznatky jsou tak k dispozici různé soubory artefaktů z osmnáctého a devatenáctého století, které pochází z rozličných historických aktivit. Ty se na polních pozemcích odehrávaly nejčastěji během obdělávání orné půdy nebo využívání polních cest. Ze zkoumané ornice proto pochází především rozsáhlé kolekce kovových doplňků (nejčastěji knoflíky, jehlice, spony či jiná spínadla) lidového oděvu nebo starších selských krojů, dále se jedná o množství různých mincí převážně měděných ražeb nebo kovových ozdob či komponent tažných koňských postrojů. Nepřehlédnutelnou složku artefaktů v souborech tvoří ale i militaria z roku 1866. Jedná se nejčastěji o ztracené vojenské střelivo nebo o fragmenty kovových komponent vojenské výstroje, které svou prostorovou distribucí poukazují na pohyby rakouské armády po rozhodující bitvě u Hradce Králové.

V oblasti novověké archeologie rezonují v poslední dekádě především témata, která souvisejí s válečnými konflikty a jejich odrazem ve sledovaných archeologických pramenech od období třicetileté války až po výzkum konfliktů 20. století.³⁾ S tímto trendem se v podstatě rozvinul i archeologický výzkum bojišť z roku 1866, který disponuje pomyslnou výzkumnou tradicí především u válečných hrobů, které byly nalézány na různých bojištích kvůli stavební činnosti už od poloviny 20. století. Záchrana těchto hrobových míst zaručila podklady pro tvorbu základní metodiky k identifikaci pohřbených jedinců a přinesla i dostatek informací k analýze arte-

2) Základní důvody pro pochybnosti původu artefaktů v ornici sestavili již Dennis E. LEWARCH – Michael J. O'BRIEN, *The expanding role of surface assemblages in archaeological research*, in: M. B. Schiffer (ed.), *Advances in archaeological method and theory*, Vol. 4, Tuscon 1981, s. 311–312.

3) Souhrnně např. Rudolf KRAJÍC – Zdeněk MĚŘINSKÝ – Pavel VAŘEKA, *Archaeology of the 16th–20th century in the Czech Republic*, *Archaeologia historica* 42, 2017, č. 2, s. 367–399; Václav MATOUŠEK, *Archaeological Research into Battlefields and Military Action in the Czech Lands in the Early Modern Age. History, state of knowledge, discussion*, *Archaeologia historica* 42, 2017, č. 1, s. 233–243.

faktů, které byly v hrobech uloženy.⁴⁾ Naopak nedestruktivně byly z roku 1866 zkoumány především pozůstatky po zemních opevňovacích pracích rakouské armády ve formě zákopů a příkopů, kterých se dodnes dochovalo nejvíce na bojišti u Hradce Králové nebo nedaleko barokního hospitálu v Kuksu.⁵⁾ V posledních letech je ale patrný zcela zásadní vzestup výpovědního potenciálu artefaktů, které jsou z bojišť získávány především v rámci záchranných archeologických výzkumů, a to konkrétně pomocí detektorových prospekcií. Jejich vyhodnocení totiž detailně přibližuje fungování různých vojenských útvarů přímo ve válečné krajině, ať už se jednalo o jejich přesuny, táboření nebo bojové nasazení.⁶⁾ Níže zmíněné prospekce se ale nedotkly prostorově rozsáhlejších bojišť z roku 1866, jako tomu bylo na sledovaných lokalitách v královéhradeckém kraji, proto nejsou soubory získaných předmětů nijak zvlášť obsáhlé a forma prezentace konkrétních artefaktů je spíše příkladová, jelikož největším informačním potenciálem disponují získaná prostorová data.

Nyní je na místě nejprve představit záchranné archeologické výzkumy, které se uskutečnily v prostoru Pardubického kraje a během kterých došlo k nálezům předmětů z roku 1866. Níže jsou proto seřazeny sestupně dle roků jejich realizace. Mnoho ze zmíněných výzkumů bylo v době tvorby tohoto příspěvku ve fázi zpracování, proto autor děkuje za důležité informace vedoucímu archeologického oddělení ve Východočeském muzeu v Pardubicích Mgr. Tomášovi Zavoralovi, DiS. Ten mnoho zde prezentovaných výzkumů vedl, či se podílel na jejich organizaci. Veškeré práce na detektorových prospekciích, které realizovalo archeologické oddělení pardubického muzea, podpořili jeho spolupracovníci ze zapsaného spolku *Hledači historie Pardubicko*, za což jim na tomto místě patří srdečné poděkování. Pro-

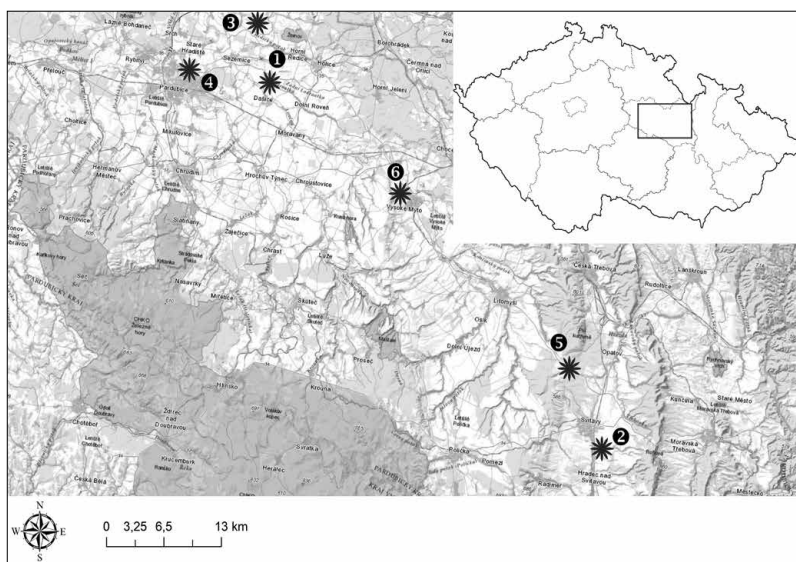
4) Matouš HOLAS, *Interpretace stavu výstroje padlých z prusko-rakouské války roku 1866 ve chvíli pohřbení do hromadného hrobu nedaleko České Skalice (okres Náchod)*, *Archaeologia historica* 42, 2017, č. 1, s. 297–317. Nejnověji též Matouš HOLAS, *Nález válečného hrobu z roku 1866 u Rozběřic na bojišti u Hradce Králové*, *Archeologie východních Čech* 22, 2022, č. 1, s. 111–140.

5) Petr HEJHAL – Matouš HOLAS, *Archeologický nedestruktivní průzkum dělostřeleckých polních opevnění na královéhradeckém bojišti*, in: Mlhy na Chlumu: prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie, Hradec Králové 2018, s. 324–329; Matouš HOLAS, *Landscape Analysis of a Battlefield of the Austro-Prussian War of 1866 near Hospital Kuks*, *Interdisciplinaria Archaeologica, Natural Sciences in Archaeology* 13, 2022, č. 1, s. 63–77.

6) Souhrnně nejnověji viz Matouš HOLAS, *Svědectví válečné krajiny. Výsledky interdisciplinárního výzkumu východočeských bojišť z prusko-rakouské války roku 1866*, Červený Kostelec 2023.

spekce pak probíhaly podle základních principů terénní práce, které zahrnovaly přípravné tvorby výzkumných polygonů, dodržování formy pochůzky (nejčastěji se jednalo o dodržování pochůzky ve formě sestavených rojnic) a důkladné zaměřování prostorových distribucí artefaktů pomocí GNSS přijímače.⁷⁾

Nelze opomenout ani archeologa PhDr. Davida Vícha z Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě, který se taktéž aktivně zapojil do většiny zde zmíněných prospekci. D. Vích se problematice využití detektorů kovů v archeologii věnuje již léta. Se svými spolupracovníky realizoval řadu podobných průzkumů a sestavil i důležitou metodiku terénní práce, podle které postupoval i na níže uvedených akcích.⁸⁾

Mapa 1: Zmíněné lokality záchranných archeologických výzkumů.

1. dálnice D35 u Dašic; 2. silniční obchvat Hradce nad Svitavou;
3. silniční obchvat Rokytna; 4. severovýchodní obchvat Pardubic;
5. dálnice D35 v trase Janov–Opatovec; 6. dálnice D35 u Vysokého Mýta.

Grafika: autor, podkladová mapa: World Topographic Map,
Esri, USGS, NOAA.

7) Geodetické práce zajistil Mgr. Martin Lanta.

8) K metodice např. David VÍCH, *Příspěvek k metodice detektorové prospekce v archeologii*, Archeologie východních Čech 7, 2014, s. 152–172.

Sledované lokality

Jak již bylo zmíněno, sledované lokality se výhradně váží na liniové stavby, respektive na jejich záchranné archeologické výzkumy a řízené detektorové prospekce ornice, které jim předcházely. Jedná se o celkem šest vybraných výzkumů, které se uskutečnily v prostoru Pardubického kraje (mapa 1) v letech 2017–2022.

První ze sledovaných lokalit byla zkoumána detektory kovů před skrývkou ornice a na vybraných místech i během záchranného archeologického výzkumu. Jednalo se o trasu budoucí dálnice D35 vedoucí z Opatovic nad Labem ve směru na Ostrov, kde výzkum proběhl v roce 2017. Konkrétně pak na výzkumných úsecích 4C, 4D a 4E, které se rozprostíraly ve staničení dálnice mezi kilometry 16,8 a 21,3 (mapa 1: 1) a obcházely severně obec Dašice (okres Pardubice), byly nalezeny i předměty vztahující se k roku 1866. Zhotovitelem následujícího záchranného archeologického výzkumu byla stavební firma Eurovia a společnost Archaia, z. ú.,⁹⁾ jejíž pracovníci s využitím detektorů kovů pokračovali i během fázovaného (úrovňového) skrývání ornice. S pomocí detektorů kovů bylo na lokalitě nalezeno 1280 artefaktů, ze kterých byla ale většina prostorově lokalizována pouze na výzkumné polygony, které respektovaly staničení stavby. Prostorovou distribuci je proto možné sestavit pouze z artefaktů, které byly prostorově zaměřeny při jejich nálezů před skrývkami. Soubor byl následně vyhodnocen a uložen ve sbírce Východočeského muzea v Pardubicích.

Následně byla s detektory kovů zkoumána další lokalita. Na jaře roku 2020 se uskutečnila detektorová prospekce prostorů silničního obchvatu I/43 (mapa 1: 2) vedoucího z Hradce nad Svitavou do Lačnova (okres Svitavy). Prospekce (obr. 1) společně s povrchovým sběrem zde proběhla v rámci záchranného archeologického výzkumu, který zajistilo sdružení Univerzity Hradec Králové, stavební firmy SOVIS a Společnosti Hradec nad Svitavou. Prospekci bylo celkem nalezeno a zaměřeno 829 předmětů.¹⁰⁾

Další archeologický výzkum (společně opět s detektorovou prospekci) byl v roce 2021 vyvolán v důsledku realizace zemních prací pro výstavbu

9) Detailně viz Petr JURINA – Jan VIZNER – Ladislav KAISER – Jan BARIŇKA, *Nálezová zpráva, Záchranný archeologický výzkum v trase budoucí dálnice D35, Časy–Ostrov*, Praha 2019, uloženo ve Východočeském muzeu v Pardubicích.

10) Sylva TICHÁ BAMBASOVÁ, *Nálezová zpráva, I/43 Hradec nad Svitavou–Lačnov*, Archiv Univerzity Hradec Králové 2021, uloženo v Centru terénní archeologie, Katedra archeologie, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové.

čtyřkilometrového obchvatu Rokytna (okres Pardubice), který má sloužit i jako přivaděč na zmíněný úsek D35 (mapa 1: 3). Zhotovitelem výzkumných prací byla firma Archaia, z. ú., Východočeské muzeum v Pardubicích a stavební firma Eurovia. Prostor plánovaných zemních prací pro archeologický výzkum byl předem rozdělen na výzkumné úseky číslo 1 až 8, přičemž pouze na úseku č. 8 byly nalezeny artefakty z roku 1866. Detektorovou prospekci, kterou zajišťovalo v celé trase obchvatu zmíněné muzeum, bylo získáno celkem 207 předmětů povětšinou novověkého stáří.

Obr. 1: Průběh detektorové prospekce, silniční obchvat Hradce nad Svitavou, foto: autor.

Obr. 2: Průběh detektorové prospekce, severovýchodní obchvat Pardubic, foto: autor.

Téměř současně probíhal i záchranný archeologický výzkum trasy budoucího severovýchodního obchvatu Pardubic (mapa 1: 4). Práce na této bezmála tři kilometry dlouhé stavbě trvaly několik týdnů (obr. 2) a byly realizovány těsně před zahájením skrývkových prací pro vlastní záchranný výzkum. Prospekce i vlastní výzkum byly plně v režii Východočeského muzea v Pardubicích. Prostor výstavby byl rozdělen pro potřeby detektorové prospekce celkem na 27 výzkumných polygonů, ze kterých bylo celkem získáno 423 artefaktů.

Taktéž počátkem roku 2022 byla zahájena detektorová prospekce (mapa 1: 5) další plánované části dálnice D35 v úseku Janov–Opatovec (okres Svitavy). Ta byla rovněž realizována Východočeským muzeem v Pardubicích jako předstihová prospekce celé lokality, na kterou bezprostředně navazoval vlastní záchranný výzkum. Koordinaci prospekce zajistilo Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě pod vedením D. Vícha. Nalezeno bylo celkem 349 artefaktů.

Mnohem rozsáhlejší detektorová prospekce proběhla na sklonku téhož roku v trase budoucí dálnice D35 v úseku Vysoké Mýto – Džbánov (okres Ústí nad Orlicí). Tento předstihový průzkum (mapa 1:6) před vlastním záchranným výzkumem se podařilo realizovat tak, že se jednalo o zcela samostatnou akci, která byla prováděna s dostatečným předstihem před následnými skrývkovými pracemi. Zajistilo ji opět Východočeské muzeum v Pardubicích. Cílem povrchové prospekce bylo získání maximálního množství artefaktů z orné půdy v trase budoucí výstavby (obr. 3) s dostatečným předstihem před zemními pracemi, a to včetně odevzdání nálezové zprávy.

Obr. 3: Průběh detektorové prospekce, trasa D35 u Vysokého Mýta, foto: autor.

Vlastní záchranný výzkum pak počátkem roku 2023 zajistila stavební firma Eurovia a Archaiia, z. ú. Prospekci byl získán soubor čítající na 2 532 artefaktů, které pocházely v 82 % z novověku, resp. z několika militárních aktivit, které se v okolí města odehrály v průběhu 18. až 20. století.

Výčet zmíněných lokalit tak může alespoň trochu nastínit potenciál budoucí lokalizace ústupových tras rakouské armády, polních táborů nebo dokonce prostorů vojenských šarvátek. Pro zasazení artefaktů do historického kontextu je ale nyní na místě uvést nejprve oficiální informace od generálního štábu rakouské armády, které popisují dění po 3. červenci 1866 až do sklonku války.

Ústup armády pohledem rakouského generálního štábu

Cenným pramenem pro archeologii války 1866 je bezesporu dílo válečné kanceláře rakouského generálního štábu, které ve svých pěti svazcích pojednává o všech válečných událostech roku 1866 v Německu, Čechách i Itálii. Tažení rakouské Severní armády v Čechách je popsáno v třetím a čtvrtém svazku. Pro základní vhled do historických událostí sledovaného období nám tento zdroj zcela postačí, jelikož zaznamenává ze strany rakouské armády veškeré pochodové trasy armádních sborů nejen při přesunu do Čech na začátku války, ale i během ústupu armád k Olomouci.

K dotčeným lokalitám se váží v uvedeném díle následující záznamy. První aktivitou válečného roku v budoucím Pardubickém kraji byl nejprve přesun rakouské Severní armády z Olomouce do Čech, který měl pro všechny útvary armády trvat bez přerušení celkem sedm až jedenáct pochodových dní (délky pochodů se lišily podle rozmístění útvarů po monarchii). K pochodu rakouské armády mělo dojít po třech trasách. První (severní) trasa vedla přes Mohelnici, Lanškroun, Žamberk, Rychnov nad Kněžnou, Solnici a Opočno do Josefova. Tento pochod nastoupila společně rakouská 1. záložní jezdecká divize, 2. lehká jezdecká divize a X., IV., VI., a II., armádní sbor (celkem na 133 950 mužů a 9 500 jezdců). Druhá (střední) trasa vedla přes Opatov, Ústí nad Orlicí, Vamberk a Týniště nad Orlicí rovněž do Josefova a Smiřic a využít ji měl pro pochod rakouský III. a VIII. armádní sbor, armádní hlavní stan a 3. záložní jezdecká divize (celkem 66 000 mužů a 4 800 jezdců). Třetí (jižní) trasu, která vedla přes Poličku, Litomyšl, Vysoké Mýto a Holice přímo do Smiřic, měla využít 2. záložní jezdecká divize (5 300 koní) a armádní dělostřelecká záloha (celkem 3 000 mužů, 2 340 jezdců a 128 děl). Pěchota se měla přesouvat dle nařízení ve dvojítech řadách, což znamenalo ve vytvořených kolonách po setninových oddílech a rozdělených četách. Poloviny čet tak měly být na cestách roz-

taženy na šířku 8 mužů, jezdecko na šířku 4 jezdců a děla či povozy pak vždy za sebou po jednom. U některých ze sledovaných lokalit došlo ke vzniku provizorních zásobovacích skladů, pohyb a koncentrace vojáků se tak v těchto městech zvýšila ještě dříve, než v jejich okolí procházely oddíly Severní armády. To se vedle ostatních měst dělo například ve Svitavách či Vysokém Mýtě. Zásobní sklad v Pardubicích pak měl vydávat potřebné naturálie kolonovým armádním skladům a v případě vyčerpání měl zásoby obstarat přímým nákupem.¹¹⁾

Obr. 4: Rakouská armáda na ústupu. Zdroj: The Illustrated London News, 1. září 1866, s. 201.

Na uvedených lokalitách ale k mnohem intenzivnějším pohybům vojáků docházelo především během ústupu rakouských sborů zpět na Moravu po prohrané bitvě u Hradce Králové. Nejkritičtější byly během ústupového pohybu rakouské armády bezprostřední hodiny po královéhradecké bitvě, jelikož byl celé armádě znám pouze rozkaz pro potřebu ústupového pochodu ve směru na Holice a Vysoké Mýto. Tímto směrem se proto drala zprvu všechna tělesa armády a na jejich nasměrování na odlišné pochodové trasy začalo armádní velení pracovat 3. července pozdě večer v Holicích. Hlavní armádní stan se následně 4. července přesunul do Vysokého Mýta, kam měla dorazit i hlavní síla 1. pochodové kolony, která byla sestavena všemi brigádami v jeden taktický svazek. Jednalo se o I., III., VI., a X. armádní sbor společně s armádní dělostřeleckou zálohou, armádním muničním parkem a technickými vojsky. Každá brigáda uvedených sborů ale k Vysokému Mýtu dorazila jinou cestou. Například brigáda generálmajora Abeleho od I. armádního sboru se po bitvě shromáždila v okolí dnešního

11) *Österreichs Kämpfe im Jahre 1866*, nach den Feldacten bearbeitet durch das k. k. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte, 3. svazek, Vídeň 1868, s. 16–27.

Nového Hradce a ještě v noci pochodovala do Holic a ráno do Vysokého Mýta. Na rozdíl od oddílů VI. armádního sboru, který byl od Hradce během ústupu odtlačen poněkud stranou a musel překročit Labe až u Pardubic. U Vysokého Mýta pak byly za poslední brigádou uvedeného sboru roztaženy přední stráže utvořené ze dvou praporů Hertwekovy brigády v dlouhé linii čelem proti západu. U Vysokého Mýta se 4. července konsolidovaly i další útvary a to například jezdci 1. a 3. záložní jezdecké divize. Ostatní tělesa armády byla směřována do jižněji položeného Chrastu, kde se měla rovněž uspořádat, a to především oddíly VIII. armádního sboru, jehož některé části rovněž pochodovaly z Pardubic, kde přešly Labe. Následující den útvary doplněné o dělostřelecké baterie postupně pochodovaly dále na Litomyšl.¹²⁾

Prusové ustupující rakouské jednotky pronásledovali tak, že V. armádní sbor dosáhl Vysokého Mýta nejprve 7. července. Jelikož stála pruská Labská a 1. armáda ještě u Čáslavi a Chrudimi, byla nejbližší rakouským kolonám pruská 2. armáda, která koncentrovala svou hlavní sílu právě v okolí Vysokého Mýta. Vzdálena tedy byla celkem dva pochodové dny od 1. pochodové kolony rakouské armády, která tou dobou dosáhla oblasti Svitav, Lanškrouna a Moravské Třebové.¹³⁾ Jelikož byly obě armády v tak blízkém kontaktu, netrvalo dlouho a pruští pronásledovatelé se pokusili otestovat zadní záštitu rakouských pochodových kolon. V noci 7. července v 8 hodin večer tak kombinovaný oddíl pruské Hartmannovy jezdecké divize pod velením podplukovníka von Barnekowa o síle 700 mužů a 2 děl dorazil až k západnímu východu ze Svitav, aniž by narazil na odpor. Zde stál kolonový sklad a muniční park rakouského VIII. armádního sboru a na jeho obranu jezdcům vyšla vstříc pouze jediná pěší setnina (přibližně stovka mužů) rakouských pěšáků, která byla ale vzápětí obklíčena a zčásti zajata. Prusové se sice vrátili zpět a dál vojáky nepronásledovali, ale ve Svitavách vypukl zmatek a celé město se rázem stalo neprůjezdné, protože ho zatarsily týlové vozy trénu. Řád se podařilo nastolit až ráno, kdy se veškeré rakouské útvary začaly přesouvat k Moravské Třebové. Zmíněný VIII. sbor odpochoval ve 3 hodiny ráno z tábora u Vendolí do Svitav, kde byly k obraně rozmístěny i další pěší jednotky. Mimo dnešní městskou zástavbu byly rozmístěny vždy pěší prapory (přibližně tisícovka mužů) u dnešního

12) *Österreichs Kämpfe im Jahre 1866*, nach den Feldacten bearbeitet durch das k. k. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte, 4. svazek, Viedeň 1869, s. 7–12.

13) Tamtéž, s. 24.

Lačnova a u vlakového nádraží. Pluk Karlových hulánů se rozmístil západně mimo město a vyslal hlídky proti vsi Javorník, odkud přicházela pěší palba. Rakouská Kirchmayrova brigáda (dříve Schulzova) ještě zaujala postavení u obce Hřebeč a vyčkala zde, než odejdou všechny oddíly pochodové kolony, které opouštěly Svitavy. V odpoledních hodinách pak zatarasila cestu a odpochodovala rovněž k Moravské Třebové.¹⁴⁾

Následující den 8. července došlo ještě k jednomu epizodnímu střetu jezdeckých oddílů obou pochodových kolon a to v blízkosti Opatova. Jednalo se o jezdeckou šarvátku mezi oddělením rakouské 2. pochodové kolony v čele s eskadronou (přibližně 140 jezdců) císařových hulánů č. 6 a jezdci pruského poznaňského hulánského pluku č. 10 zmíněné Hartmannovy jezdecké divize, která měla postupovat na Litomyšl, kde ještě v noci hlídkovali právě rakouští huláni, kteří nyní zůstali v Opatově. Prustí huláni na ně narazili vzápětí a rozhořel se boj na jižním i severním výstupu z obce.

Obr. 5: Boj jezdců u Opatova 8. července 1866, výřez z litografie, autor: Koch Ludwig, 1898.

14) Tamtéž, s. 25–28.

Méně početní rakouští jezdci se svými píkami bojovali s bravurou s mnohem početnějším nepřítelem, obec ale museli vzhledem k vzrůstající přesile brzy opustit. Rakouská strana uvedla z této srážky ztráty celkem jednoho mrtvého muže, dva zraněné důstojníky a jednoho muže společně se čtyřmi zajatými jezdci. Prusové uvedli zranění štábního důstojníka a další zranění u šesti mužů.¹⁵⁾

Podobné střety se odehrály i v okolí Rudoltic u Lanškrouna, kde se přibližně dvě stovky jezdců pruského tělesného husarského pluku č. 2 pokusilo napadnout rakouské přední hlídky a později i dělostřelecké baterie II. armádního sboru. Dělostřelci ale jezdce palbou z děl odrazili a ti později napočítali více než dvacet mrtvých mužů. Postupně se obě armády v dalších dnech posouvaly dále na Moravu, kde později došlo i k rozsáhlejším srážkám u Tovačova a Přerova 15. července nebo poslednímu střetu války obou armád na předměstí dnešní Bratislavy u Lamače dne 22. července. Tento den byl ale vyhlášen klid zbraní a válka se ještě v bitevním dni přehoupala do jejího úplného závěru, který pro rakouskou armádu znamenal definitivní porážku.

Vyhodnocení

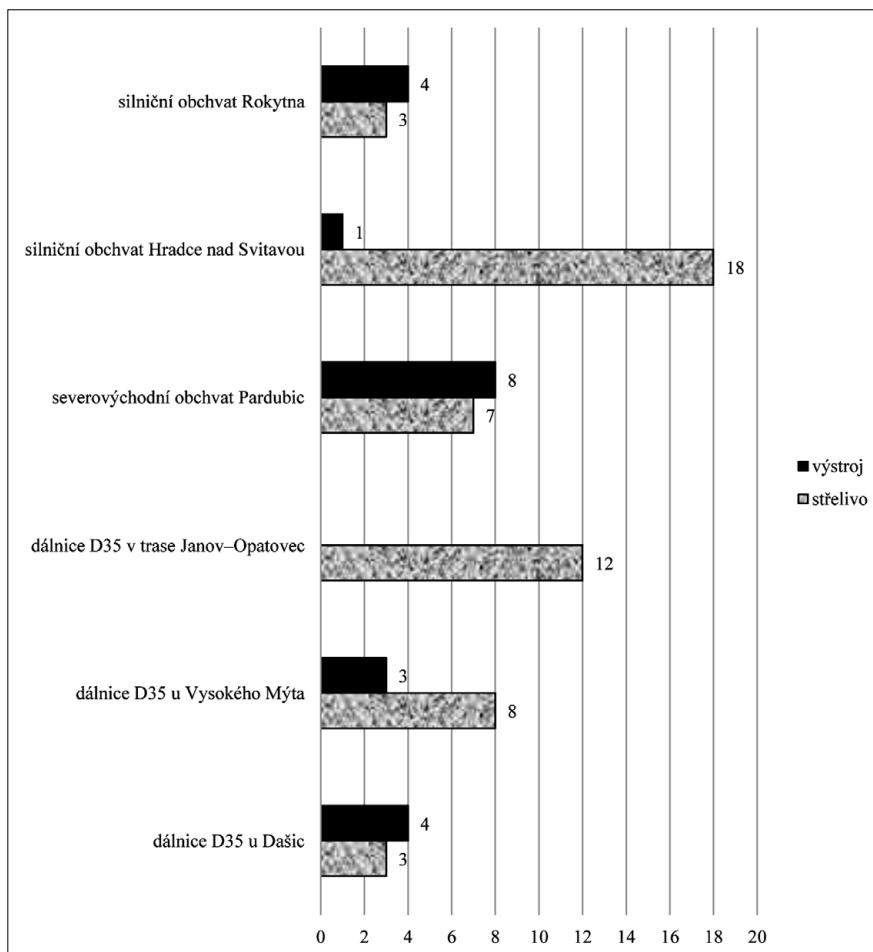
Jak je patrné z uvedeného zdroje, ustupovala rakouská armáda z bojiště u Hradce Králové nejprve ve více směrech. Hlavním cílem ústupového pochodu měla být sice města Holic a Vysoké Mýto, ale roztroušené oddíly dvou rakouských armádních sborů (VI. a VIII. armádní sbor) se nechaly odchýlit od této trasy a musely překračovat Labe až u Pardubic a poté teprve nastoupit udanou ústupovou trasu, kterou armádní velení upřesnilo až pozdě večer 3. července.

Výsledky zmíněných detektorových prospekci pak názorně prezentují a možná i poprvé poukazují na prostory, kudy zřejmě tyto pohyby, společně i s několika vojenskými šarvátkami, v krajině vedly, jelikož se v ní dodnes dochovaly různé obsáhlé soubory artefaktů fragmentů výstrojních komponent či kusů použitého nebo ztraceného vojenského střeliva (graf 1).

Ojedinelé nálezy z prostoru severovýchodního obchvatu Pardubic možná poprvé lokalizují zmíněný pohyb rakouských útvarů v blízkosti města. Nalezeny zde byly jak knoflíky rakouské pěchoty¹⁶⁾ (celkem sedm kusů) tak

15) Tamtéž, s. 29.

16) Knoflíky rakouské armády byly obecně vyráběny pro pěší jednotky i jezdectvo ve dvou variantách z cínu nebo z mosazi. Základní průměr činil 20 mm. U pěších útvarů pak bylo možné na základě materiálu knoflíku a barvy vyložení

Graf 1: zastoupení základních skupin artefaktů (výstroj, střelivo), které byly nalezeny na uvedených prospekcích.

i knoflík rakouského polního dělostřelectva¹⁷⁾ a několik nepoužitých střel kompresní i expanzní konstrukce do rakouských pušek systému Lorenz vz. 1854 a 1862.¹⁸⁾ Zvláště ale působí i dva nalezené a vystřelené projektily do pruských jehlovek Dreyse vz. 1855.¹⁹⁾ Zvýšená koncentrace těchto předmětů se projevila především v blízkosti polohy *Horní Polabina* na výzkumném úseku č. 3 východně od městské části *Cihelna*. Na II. vojenském mapování z let 1852/1853²⁰⁾ je zřejmé, že se v této poloze rozprostíraly louky a jižněji i drobná zástavba, která byla umístěna severně od hlavní silnice vedoucí z Pardubic do Holic (mapa 2). Není tedy vyloučeno, že se právě tudy některé útvary rakouské armády přesouvaly při svém ústupu ve směru k Holicím a zřejmě byly i pronásledovány pruskou pěchotou.

Podobné pohyby rakouských vojáků ve směru na Vysoké Mýto byly zřejmě zachyceny i během prospekce obchvatu Rokytna. V blízkosti stávající silnice I/35 byly nalezeny čtyři knoflíky rakouské armády společně s nepoužitým střelivem jak kompresní, tak i expanzní konstrukce (mapa 3). Armády zde pochodovaly především 4. července, než dosáhly Vysokého Mýta a dle všeho nebyly zcela odpoutány od nepřitele.

Na další lokalitě u Dašic totiž mohlo dojít i k drobné přestřelce. Událost měla zcela určitě souvislost s využitím polních cest k přesunům roztroušených jedinců nebo drobných oddílů pochodujících bezprostředně po bitvě u Hradce Králové z Pardubic do Dašic a ke Komárovu, dále k Holicím nebo Třebechovicím pod Orebem (mapa 3: 3). V místech nálezů artefaktů z roku 1866 navíc fungovala v polovině 19. století síť cest mezi polními

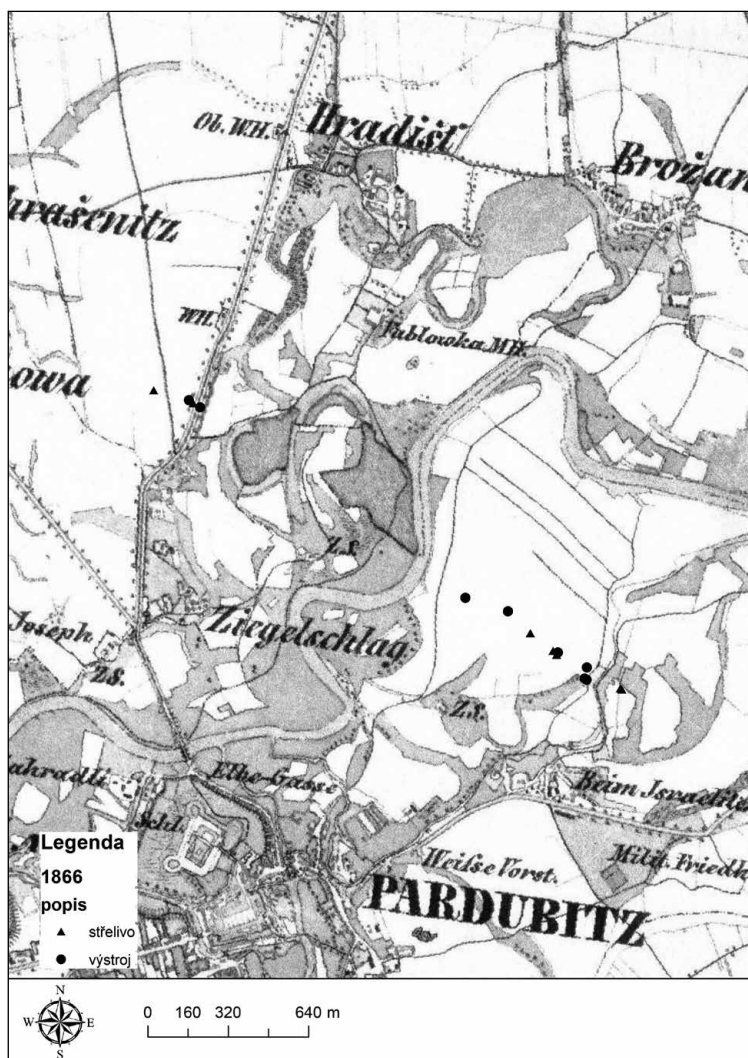
uniformem určit konkrétní číslo pěšího pluku, viz Bohumír TUHÝ a kol., *Prusko-rakouská válka roku 1866: výzbroj a výstroj*, Hradec Králové 2015, s. 66.

17) Knoflíky polního dělostřelectva nejčastěji o průměru 21 mm byly opatřeny emblémem zkřížené rakety a dělové hlavně, viz *Adjustirungs-Vorschrift für die Generale, Stabs- und Ober-Offiziere, dann für die Feldgeistlichkeit, das Militär-Gerichts-Personale, die Feldärzte und sonstigen Parteien der kaiserlich-königlichen Armee*, Vídeň 1855, s. 33.

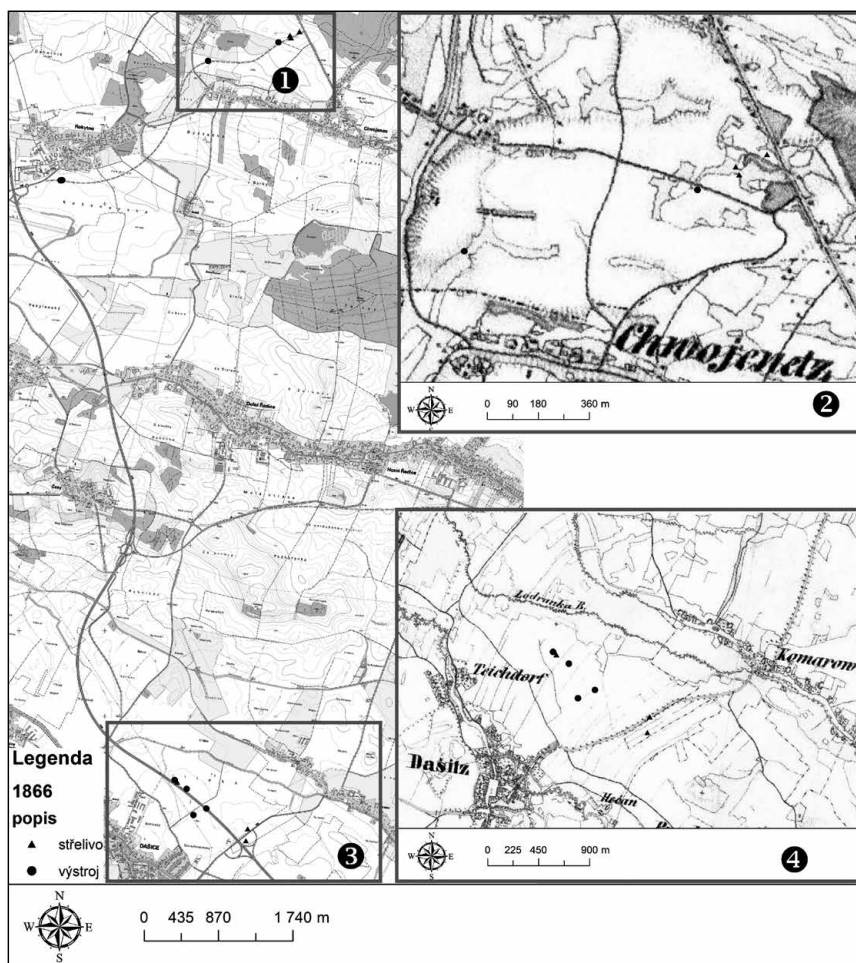
18) U střeliva rakouské armády se jednalo o ogivální tvar olověné střely o váze 29 g, která byla buď opatřena dvěma rýhami (kompresní střela) a označována jako střela Lorenz-Wilkinsonovy konstrukce, nebo opatřena mělkou rýžkou a otvorem zespod (expanzní střela), takzvané Podewilsovy konstrukce. Nejlépe shrnul například Ctirad BENEŠ, *Palné zbraně systému Lorenz*, Praha–Příbram 1999.

19) Střelivo pro pruské jehlovky bylo vyráběno ve tvaru typického žaludu, jehož vedení v pušce zajišťovalo kartonové lůžko, které umožňovalo nabíjení zbraní zezadu formou pákového závěru. Detailněji k pruským puškám viz B. TUHÝ a kol., *Prusko-rakouská válka*, s. 326–342.

20) Mapový list O 8 VIII (online). Dostupné z URL: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=2vm&map_region=ce&map_list=O_8_VIII, [cit. 30. 8. 2023].

Mapa 2: Prostorová distribuce artefaktů na severovýchodním obvodu Pardubic. Grafika: autor, podkladová mapa: II. vojenské mapování (zdroj: ČÚZK).

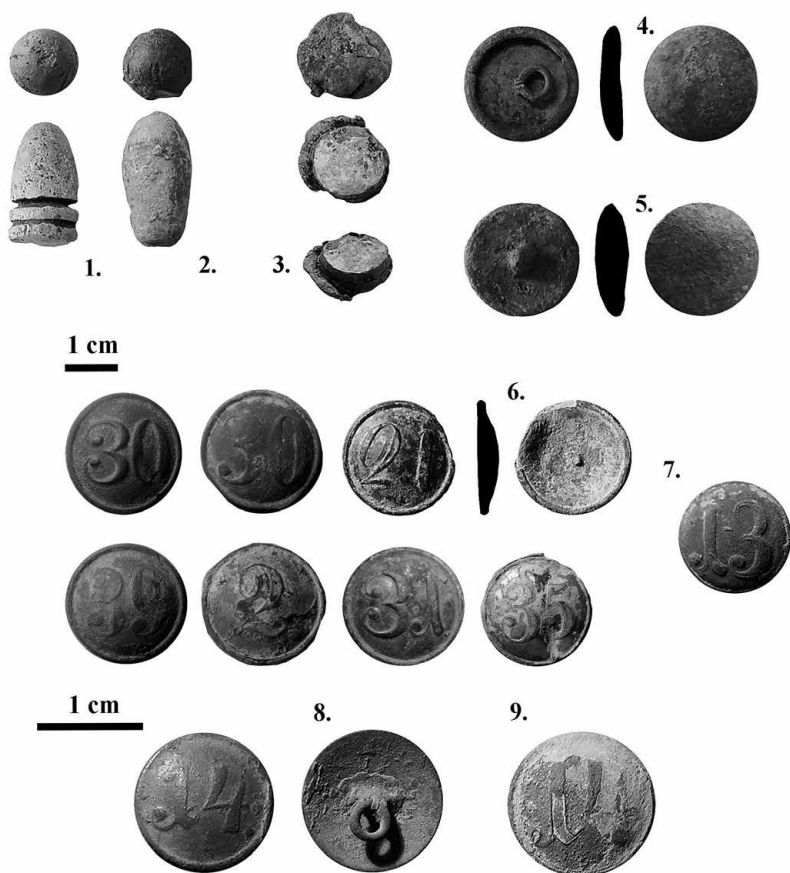
Mapa 3: Prostorová distribuce artefaktů. 1. prostor s nálezy na silničním obchvatu Rokytna; 2. detail prostorové distribuce artefaktů na podkladové mapě II. vojenského mapování; 3. prostor s nálezy na dálnici D35 u Dašic; 4. detail prostorové distribuce artefaktů na podkladové mapě II. vojenského mapování.

Grafika: autor, podkladové mapy: ZM10 a II. vojenské mapování (zdroj: ČÚZK).

pozemky.²¹⁾ V poloze přibližně mezi kótou 229, 1 a 229, 2 (mapa 3: 4) byly nalezeny nejen ztracené střely pro rakouskou armádu (tab. 1: 1, celkem tři nepoužité střely kompresní konstrukce, jediná nepoužitá střela expanzní konstrukce) ale i jejich projektily (tab. 1: 3, jediný fragment projektilu kompresní střely a celkem dva projektily expanzní střely). Mnohem početnější jsou ale opět nálezy vojenských knoflíků, kterých bylo lokalizováno celkem dvacet čtyři kusů. Dvacet z nich náleží rakouské armádě (tab. 1: 4, 5) a zbylé čtyři knoflíky pochází naopak od pruské armády a její přítomnost potvrzuje v těchto místech opět i vystřelený projektil z jehlovky (tab. 1: 2).

Naopak zvýšená koncentrace armád, jejich táboření a vzájemné střídání v místech polních táborů se poprvé projeví na souboru artefaktů u Vysokého Mýta. Jelikož se prospekce zaměřovala výhradně na budoucí prostor výstavby dálnice D35, jsou lokalizované polohy s nálezy z roku 1866 umístěny pouze jihozápadně až severozápadně od města. Jedná se opět převážně o střelivo rakouské armády, povětšinou ztracené a tedy nepoužité pro střelbu, které se koncentrovalo především na začátku výstavby u Džbánova na 44,5 kilometru nedaleko lesa *Hájek* v blízkosti polohy *U Hájku*. Na této poloze byl nalezen i knoflík (průměr 13 mm) rakouského praporu polních myslivců č. 14 (tab. 1: 8), který byl zařazen do sestavy rakouského VI. armádního sboru, který měl nastoupit ústup k Vysokému Mýtu v rámci zmíněné 1. pochodové kolony. Druhý stejně velký knoflík stejného praporu (tab. 1: 9) byl nalezen v trase dálnice poněkud severněji. U Hájku byl nalezen i další knoflík rakouského praporu č. 13 (tab. 1: 7) patřící do sestavy IV. armádního sboru. I třetí knoflík praporu polních myslivců č. 21 (tab. 1: 6) byl nalezen na stejném místě, ale již zřejmě nesouvisí s událostmi z roku 1866, jelikož byl tento prapor zařazen do armádních těles, které bojovaly v roce 1866 v Itálii. Jedná se tedy současně i o jeden z dokladů využívání polních pozemků pro vojenská cvičení. Podobných předmětů totiž bylo na izolovaných polohách kolem Vysokého Mýta nalezeno mnohem více (mapa 4) a potvrzují zde militární aktivity místní vojenské posádky. Jednou z indicí k tomuto tvrzení byly opakující se shluky knoflíků s číslicí 30 (tab. 1: 6). V roce 1869 byl totiž ve Vysokém Mýtě založen zeměbranceký pěší prapor č. 30, který zde působil v letech 1869–1894. Z kádry tohoto praporu byl po různých dislokačních a strukturálních změnách v roce 1898 zřízen následně zeměbranceký pěší pluk č. 30, který byl v roce 1917 přejmenován na pluk střelecký a až do 80. let 19. století byl vystrojen knoflíky

21) Mapový list O_8_IX (online). Dostupné z URL: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=2vm&map_region=ce&map_list=O_8_IX, [cit. 30. 8. 2023].

Tabulka 1: Vybrané artefakty nalezené během detektorových prospekcií.

1. kompresní střela rakouské armády; 2. střela vz. 1855 do pruské jehlovky;
3. fragment projektilu kompresní střely rakouské armády; 4. knoflík rakouské armády, mosaz; 5. knoflík rakouské armády, cín; 6. číslované knoflíky rakousko-uherské armády; 7. knoflík rakouského praporu polních myslivců č. 13;
- 8–9. knoflík rakouského praporu polních myslivců č. 14.

Místo nálezů: 1–5: trasa D35 u Dašic; 6–9: trasa D35 u Vysokého Mýta.

Uloženo: Východočeské muzeum v Pardubicích,

foto a grafika: autor.

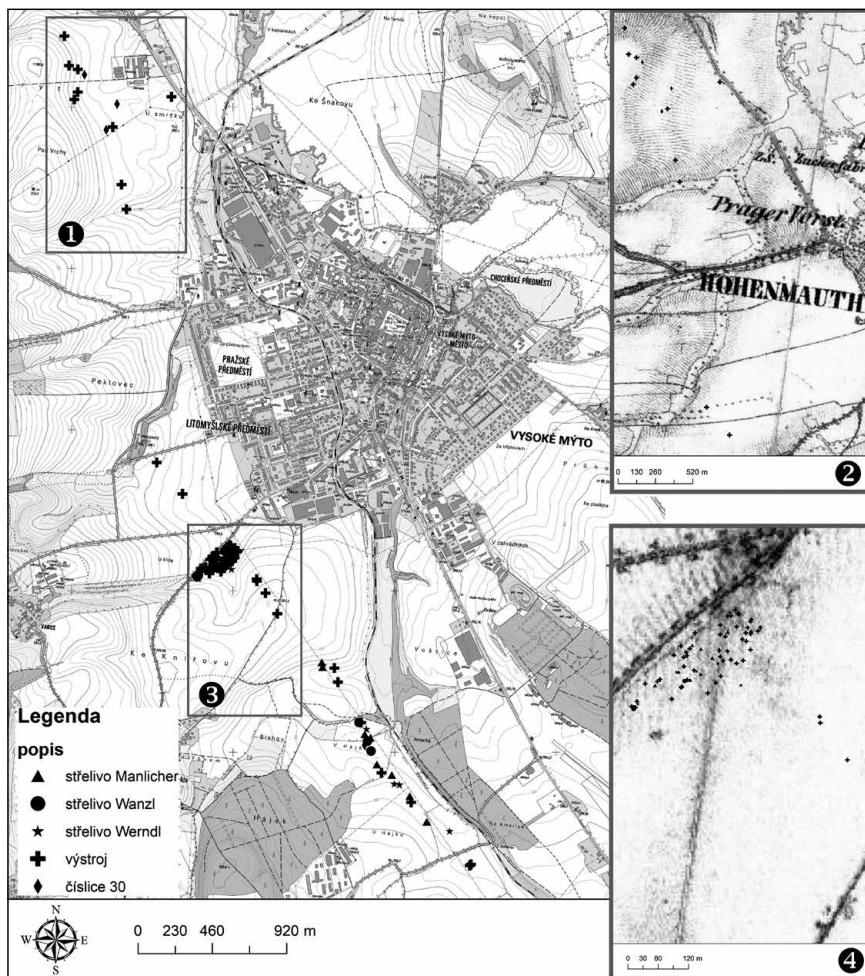
s číslicí 30.²²⁾ Tyto číslované knoflíky (obr. 6) pak doprovázely i další vojenské knoflíky s jinými čísly (nejčastěji čísla 2, 31, 35 nebo 39), ale i bez čísel, nebo i projektily zbraní až rakousko-uherské armády, a to jak v severní části výstavby (mapa 4: 1, 2), tak i v jižní části a především v blízkosti lito-myšlského předměstí (mapa 4: 3, 4), kde se koncentrace těchto artefaktů rozprostírala na úpatí kopce a zahrnovala více než sedm desítek předmětů. Jednalo se o projektily i použité nábojnice do pušky systému Wänzel M1867 nebo Werndl vz. 1867 s užitím i dvou verzí střeliva M67 a pozdějšího M77. Nalezeny zde byly i projektily vystřelené z pušky Mannlicher vz. 1888, se kterou vojáci nastupovali do bojů 1. světové války.²³⁾ Jedná se tak o důležitý příklad v tématu archeologie války 1866, jelikož se podobná místa cvičišť vojenských posádek dají vcelku jednoduše zaměnit s polohami, které ovlivnil válečný rok 1866.

Obr. 6: Nález číslovaných knoflíků z výcvikových prostorů u Vysokého Mýta, foto: autor.

22) Robert ŠIMŮNEK, *Historický atlas měst České republiky*, 33. Vysoké Mýto, Praha 2021; k organizaci armády *Friedens-Ordre de bataille des k. u. k. Heeres, der k. k. und der k. u. Landwehr: gültig vom 1. April 1914 an*, Vídeň 1914.

23) Pro srovnání informací o výstroji a výzbroji např. Hermann HINTERSTOISSER, *Zur Adjustierung des salzburgisch-oberösterreichischen k.(u.)k. Infanterieregiments „Erzherzog Rainer“ Nr. 59, 1868–1908*, in: MGSLLK Nr. 130, Salzburg 1990, s. 669–724.

Mapa 4: Prostorová distribuce artefaktů z výcvikových polí na dálnici D35 u Vysokého Mýta. 1. prostor s nálezy na severní části stavby; 2. detail prostorové distribuce artefaktů na podkladové mapě II. vojenského mapování; 3. prostor s nálezy nedaleko Litomyšlského předměstí; 4. detail prostorové distribuce artefaktů na podkladové mapě II. vojenského mapování.

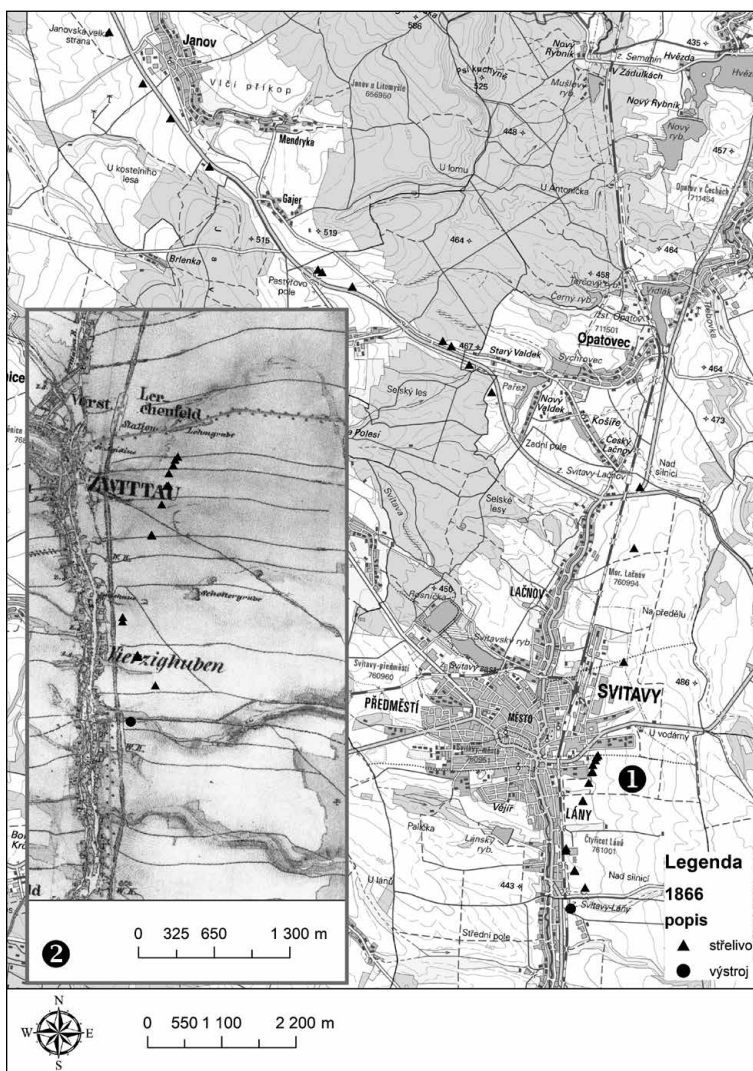
Grafika: autor, podkladové mapy: ZM10 a II. vojenské mapování (zdroj: ČÚZK).

Podobně bylo nalezeno střelivo pruské i rakouské armády v blízkosti hlavní cesty z Janova na Opatovec, která tudy vedla i v 19. století (mapa 5). Nejedná se zde ale zřejmě o vyslovený doklad střelecké šarvátky, spíše opět o průchod armádních útvarů, které využívaly pro pochod místních cest.

Co se týče střetu u Svitav, je zde obraz trochu ucelenější. Na rozdíl od jiných lokalit víme, že zde skutečně k boji došlo, ale nálezy tento boj posouvají i více na východ od města, kde se zásadně koncentrovaly v poloze *Nad křížem* (mapa 6: 1) na katastru obce Čtyřicet Lánů v místech kdysi mnoha

Mapa 5: Prostorová distribuce artefaktů na dálnici D35 v trase Janov–Opatovec. Grafika: autor, podkladová mapa: II. vojenské mapování (zdroj: ČÚZK).

Mapa 6: Prostorová distribuce artefaktů na dálnici D35 v trase Janov–Opatovec a na silničním obchvatu Hradce nad Svitavou. 1. prostor s nálezy u Svitav; 2. detail prostorové distribuce artefaktů na podkladové mapě II. vojenského mapování. Grafika: autor, podkladové mapy: ZM10 a II. vojenské mapování (zdroj: ČÚZK).

polních cest (mapa 6: 2). Lokalizováno zde totiž bylo celkem sedm pruských střel a jedenáct střel rakouských. Na další poloze jižně od předešlé v blízkosti železniční dráhy v lokalitě *U zastávky* pak došlo k nálezu dokonce i fragmentu výstroje rakouské armády ve formě čtyř částí z mosazného znaku císařského orla, který vojáci rakouské armády upevňovali na takzvané čáky²⁴⁾ (obr. 7). Jedná se tak o jeden z důkazů bojů na dotčené lokalitě, jelikož během něho byl ztracen takto důležitý prvek stejnokroje, kterým byla pokrývka hlavy rakouského vojáka, resp. znak císařského orla.

Na všech zmíněných lokalitách se vcelku pravidelně opakovaly nálezy ztraceného střeliva do rakouských pěchotních zbraní, které doprovázely i mnohočetné nálezy knoflíků typických pro rakouskou i pruskou armádu. Společné umístění projektilů do pruských jehlovek či projektilů rakouských předovek pak může poukazovat na některý z drobných střeleckých střetů.

Obr. 7: Nález fragmentů mosazného orla z čáky rakouské armády, silniční obchvat Hradce nad Svitavou, foto: autor.

24) Čáka byla typickým prvkem stejnokrojů rakouské armády už od počátku 19. století. Tato pokrývka hlavy vyrobená z plstě byla ze předu ozdobena zmíněným lisovaným orlem z mosazi, který byl vysoký 12 cm. Nad orlem pak byla umístěna mosazná kokarda lisovaná ze dvou částí. Vojáci tuto kokardu v boji sundávali a umísťovali ji do poutka uvnitř čáky a tu překrývali voskovaným plátnem, viz B. TUHÝ a kol., *Prusko-rakouská válka*, s. 66.

Dle literatury se během těchto ústupových pochodů rakouské Severní armády ve směru na Moravu odehrálo podobných střetů hned několik. V zásadě v nich ale dominovaly konflikty jezdeckých oddílů, které byly mnohem mobilnější než ty pěší. Zmíněné nálezy tak možná poukazují na zcela neznámé polohy vojenských táborů či místa střetů roztroušených pěších hlídek, které se díky archeologickým prospekciím podařilo i blíže lokalizovat.

Závěr

V důsledku detektorových prospekcií prostorů liniových staveb na území Pardubického kraje, které předchází záchranným archeologickým výzkumům, se naskytají možnosti pro doplnění konkrétních informací ohledně přesunu armád z bojiště u Hradce Králové na další bitevní lokality prusko-rakouské války na Moravě. Nálezy ale zřejmě svědčí o různých střeleckých soubojích, které nejsou vždy podchyceny historickými prameny a informace pro jejich poznání možná i zcela chybí. Je tedy možné, že se prameny archeologického rázu stávají jejich poslední připomínkou. Jelikož se ale povětšinou archeologické výzkumy nedotkly prostorově rozsáhlejších bojišť, nejsou soubory získaných předmětů nijak zvlášť obsáhlé. Svou prostorovou distribucí nicméně poukazují na plošný rozsah pohybů oddílů rakouské armády a na ně dotírajících pruských pronásledovatelů.

Části roztroušených rakouských jednotek se bezprostředně po bitvě u Hradce Králové například odklonily od pochodové trasy ve směru na Holice a musely překračovat Labe až u Pardubic. Na tuto aktivitu tak zřejmě poukazují i krajině nálezy, které byly detekovány během prospekce ornice na severovýchodním obchvatu Pardubic. Podobný přesun pak pokračoval i v okolí Dašic, kde byla během výzkumu a další prospekce nalezena početnější kolekce knoflíků pruské i rakouské armády, ale především i ztraceného střeliva nebo dokonce vystřelených projektilů. Došlo zde tedy zřejmě i ke střelbě. Na izolované poloze na obchvatu Rokytna u silnice vedoucí na Holice byly rovněž nalezeny knoflíky a nepoužité střelivo rakouské armády a tento jev se opakoval i při prospekci ornice budoucí trasy D35 z Janova do Opatovce, kde dominovalo opět střelivo do pěchotních zbraní. Větší koncentrace armád v okolí Vysokého Mýta byla rovněž potvrzena nálezy široce roztroušeného střeliva v trase budoucího úseku D35 vedoucího ze Džbánova do Vysokého Mýta, který město obchází ze západu. Nalezeny zde byly i knoflíky rakouských polních myslivců, které je možné přiřadit přímo zde tábořícím útvarům rakouského VI. armádního sboru. Poprvé se ale také podařilo v rámci prospekce lokalizovat v okolí města hned několik

poloh, kde docházelo k výcviku a střelbě pozdější rakousko-uherské armády. Navýšení počtu aktivních vojáků ve službě po prohrané prusko-rakouské válce roku 1866 vedlo k potřebě větších ploch pro výcvik i střelbu posádkových útvarů, zde konkrétně zeměbraneckého pěšího pluku č. 30, jehož knoflíky byly v okolí města nalézány společně se střelivem všech vojenských zbraní, které měla rakousko-uherská armáda ve výzbroji od roku 1867 po rok 1888 a v podstatě až po 1. světovou válku. Na poslední lokalitě u Svitav je patrné, že se z literatury známý střelecký boj odehrával i na východ od města, a to i v okolí železniční dráhy a tehdejšího nádraží. Mezi předměty, které byly nalezeny během výzkumu budoucí trasy obchvatu Svitav, totiž opět dominovalo pěchotní střelivo pruské i rakouské armády. Informace alespoň rozšiřuje základní prostorový přehled o tomto epizodním střetu armád před jejich konečným přesunem na Moravu a blíže k toku Dunaje, v jehož blízkosti byla nakonec válka zcela ukončena ve prospěch pruské armády.

Mgr. Matouš Holas, Ph.D.

Muzeum východních Čech v Hradci Králové

e-mail: m.holas@muzeumhk.cz

THE 1866 WAR AND ITS LEGACY IN DETECTOR SURVEYS OF ROAD CONSTRUCTION SITES IN THE PARDUBICE REGION

Detector surveys carried out at the sites of future linear construction projects in the Pardubice Region (prior to archeological rescue surveys) present an opportunity to acquire new, specific information about the movements of armies from the battlefield near Hradec Králové to other battle locations during the Prussian-Austrian War. The findings from these surveys indicate the occurrence of various gun battles which are not always mentioned in historical sources, and in some cases there is a complete lack of information about these battles; it is thus possible that archeological surveys represent the last evidence of their occurrence. However, most archeological excavations have not been conducted at large-scale battle sites, so the items found by them are not particularly numerous. Nevertheless, their spatial distribution indicates the area within which the Austrian forces and their Prussian pursuers moved.

For example, immediately after the battle of Hradec Králové, some of the scattered Austrian units deviated from the march route towards Holice and had to cross the River Labe near Pardubice. These movements are indicated in the landscape by finds that were detected during a prospecting survey carried out on arable land at the site of Pardubice's north-east bypass road. A similar troop movement continued in the vicinity of Dašice, where a survey discovered a relatively numerous collection of buttons from both the Prussian and Austrian armies, as well as lost ammunition and even discharged projectiles. It is thus evident that shooting took place at this site. Buttons and unused Austrian ammunition were also found at an isolated location on the Rokytno bypass, near the road leading to Holice, and a similar find was made during a survey conducted on arable land located on the future route of the D35 highway from Janov to Opatovec, mainly comprising ammunition for infantry weapons. A high concentration of troops in the vicinity of Vysoké Mýto was likewise confirmed by widely scattered finds of ammunition along the route of the future section of the D35 highway from Džbánov to Vysoké Mýto, which passes the town on its west side. Other items found in this location included buttons from Austrian *Feldjäger*, which can be attributed to the fact that units of the 6th Austrian Army Corps camped at the site. Prospecting surveys also revealed previously unknown locations where troops from what later became the Austro-Hungarian Army under-

went training and shooting practice. Austria's defeat in the 1866 war created the need for larger sites to train garrison units. In the case of the site near Vysoké Mýto, the troops belonged to the 30th Landwehr Infantry Regiment, and their buttons were found alongside ammunition from all the weapons that the army used from 1867 to 1888 – which in most cases remained in use up to the First World War. Finds at the last location, near Svitavy, indicate that a gun battle (which is mentioned in the literature) took place to the east of the town as well as in the vicinity of the railway line and the former site of the station. The items found during surveys along the future route of the Svitavy bypass road were again dominated by artillery ammunition from both the Prussian and Austrian armies. This expands the scope of our geographical knowledge regarding this episodic clash between the two armies, which took place before their eventual movement into Moravia and towards the Danube, where the war ultimately came to an end with the Prussian forces emerging victorious.